

ԲՆԱԳՐԵՐ

ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

TEXTES ET ETUDES

ԳՐԻԳՈՐԻՍ ՎԿԱՅԱՍԷՐ

ԵՒ

ՀԱՅ ՀՌՈՄԷԱԿԱՆ

ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ընդհանուր կարծիք է որ հայ-հռոմէական յարաբերութիւնները սկիզբ առած ըլլան Սաշակիրներու դէպի արեւելք գալուստով: Պատմական որոշ աղբիւրներու համաձայն կրնանք հաստատել թէ այդ յարաբերութիւնները սկսած են Հայոց դէպի արեւմուտք գաղթով, որ կը կանխէ Սաշակիրներուն գալուստը:

Իրապէս ԺԱ. դարուն հայ իշխանները զիջելով իրենց իշխանութեան հողերը Բիւզանդիոյ կայսրերուն, սկսան գաղթել դէպի բիւզանդական կայսրութեան հողերը: Այս պարագան արդիւնք էր՝ մէկ կողմէն Սելճուքներու արշաւանքին հայկական հողերու վրայ, միւս կողմէն Բիւզանդիոյ անհեռատես քաղաքականութեան, որ կարծեց իր տիրապետութիւնը ընդարձակել՝ հանելով իրենց տեղէն հայ իշխանները, եւ զանոնք բնակեցուց կայսրութեան սահմաններուն մէջ:

Այսպէս Արծրունեաց Սենեքերիմ թագաւորը 1021ին սիրայօժար յանձնելով իր երկիրը Վասիլ Բ. կայսեր (976-1025), ստացաւ Սեբաստիոյ նահանգը կամ թեմը¹, մինչ Կոստանդին Մոնոմախոս (1042-1054) նենգութեամբ Կ. Պոլիս կանչելով Գագիկ Բագրատունին, ստիպեց որ Անիի բանալիները իրեն յանձնէ եւ հրաժարի իր թագաւորութենէն, եւ անոր փոխան Կեսարիան եւ շուրջի երկիրը տուաւ անոր (1044)²:

1. ՄԱՏԹԷՈՍ ՈՒՌՀԱՅԵՑԻ, Ժամանակագրութիւն, Վաղարշապատ, 1898, էջ 48-9:
ՍՄԲԱՏ ՍՊԱՐԱՊԵՏ, Տարեգիրք, Վենետիկ, 1956, էջ 22:
2. Մ. ՈՒՌՀԱՅԵՑԻ, ամդ, էջ 95: Սմբատ, ամդ, էջ 41:

Հուսկ Կարսի թագաւորը Գագիկ Աբաս Բագրատունին ալ համակերպեցաւ իր թագաւորական հողը յանձնել Կոստանդին Տուկիժ կայսեր (1049-1066) եւ փոխարէն ստացաւ Ծամնդաւ քաղաքը եւ այլ քաղաքներ (1065ին)³:

Բայց բիւզանդացիները չգոհացան հայ իշխանները միայն տեղահանութեամբ աքսորելով, այլ Հայոց հայրապետն ալ, Սաշիկ Բ. Կ. Պոլիս կանչեցին ու հոն զանազան նեղութիւններով ջանացին ստիպել որ յունական դաւանանքը ընդունի. որոնց դիմադրեց Կաթողիկոսը եւ այդ պատճառով աքսորուեցաւ Թաւալբլուր, ուր մեռաւ⁴:

Կաթողիկոսական Աթոռը չորս տարի թափուր մնալէ յետոյ՝ Գագիկի Կարսի թագաւորին աղջիկը, Մարիամ, յաջողեցաւ կայսրէն հրաման ստանալ նոր կաթողիկոս մը ընտրելու:

Ընտրութիւնը տեղի ունեցաւ Ծամնդաւի մէջ, ուր ան կը նստէր, եւ ընտրուեցաւ Գրիգոր Մագիստրոսի որդին, Վահրամ, որ Գրիգորիս անունը առաւ: Այս տեղեկութիւնը կու տայ մեզի Ներսէս Լամբրոնացիին կազմած Գաւազանագիրքը, ինչպէս նաեւ Կալանոսին գործածածը. «Տէր Սաշիկ, քուերորդի Տէր Պետրոսի, ամս Բ (երկու).: Եւ յետ սորա մահուանն զամս չորս մնաց առանց կաթողիկոսի Հայք, զի վտարեցաւ Աթոռ հայրապետութեանն ի Սեբաստիա Կապադոկիացւոց եւ խափանէին հոռոմք ձեռնադրել կաթողիկոս՝ մինչեւ Մարիամ դուստրն թագաւորին Կառուց Գագկայ, մեծաւ աղաչանաւք խնդրեաց յարքայէն Հոռոմոցն: Եւ առաքեաց եւ եգիտ զԳրիգորիս, զորդի Գրիգորի Մագիստրոսի Պահլաւունի ազգաւ, որ թողեալ զհայրենի պատիւն կրանաւորութեան հետեւեցաւ, եւ բռնադատեալ զնա նստոյց յԱթոռ հայրապետութեանն յամին ՇժԴ (514=1065)»⁵:

Այս ընտրութեան յանգեցան անշուշտ Վահրամի գիտական ու բարոյական ձիրքերէն զատ նաեւ անոր համար որ հայրը՝ Մագիստրոս՝ Բիւզանդիոյ բարձրաստիճան պաշտօնեայ եղած էր եւ հաճելի կայսեր, ուստի կայսեր հաճութիւնը ունէր նաեւ որդին Գրիգորիս: Միայն թէ կայսրը պայման կը դնէր որ նորընտիր Կաթողիկոսը պէտք է մնար արեւմուտք եւ չերթար արեւելեան Հայաստան:

Կաթողիկոսական Աթոռը այս պայմանով կը փոխադրուէր արեւմըտեան կողմերը, Ծամնդաւ քաղաքը, որ Գագիկ Բագրատունիի կայսն էր, Մալաթիոյ արեւելքը: Այս պատճառով Գրիգորիս Ծամնդաւի տիտղոսը կը կրէր: Կը թողունք Գրիգորիս Բ. կաթողիկոսի գործունէութեան մանրամասնութիւնները, անցնելու համար անոր վերա-

3. Մ. ՌԻՌՀԱՅԵՑԻ, ամդ էջ 151: Սմբատ, ամդ, էջ 60:

4. Մ. ՌԻՌՀԱՅԵՑԻ, ամդ, 138, 153: Սմբատ, ամդ, էջ 57:

5. ՆԵՐՍԵՍ ԼԱՍԲԻՐՈՆԱՑԻ, Գաւազանագիրք, Մատ. Ս. Ղազարու, Ձեռ. թիւ 894, Հաւաքումն բանից նախնեաց ժե, 53ա-55ա:

զրուած եւ կասկածի տակ մնացած դէպի Հռոմ ըրած ճամբորդութեան եւ Գրիգորի է. Պապէն ընդունած նամակին մասին եղած կարծիքներու քննութեան:

Գրիգորիսի ճամբորդութիւնը դէպի Հռոմ

Գրիգորիս Կաթողիկոսի դէպի Հռոմ ճամբորդութեան մասին կը վկայէ Մատթէոս Ուռհայեցիին, որ ՇԺԷ (= 1068) թուականին ներքեւ կը գրէ՝ թէ Վկայասէր Կաթողիկոսը, ուզած է առանձնացեալ կեանքի նուիրուիլ եւ անոր համար մտածած է հրաժարիլ իր պաշտօնէն: Եւ երբ իր միտքը յայտնած է հայ իշխաններուն ու գտած է անոնց ընդդիմութիւնը, պատասխանած է անոնց. «Ձայս ունիմ ի միտս իմ՝ գնալ ի Հռոմ (կամ ըստ Գ եւ Դ եւ այլ տպագիրներու ի Հռոմ) եւ շրջել ընդ ամենայն անապատն եգիպտացոց»⁶:

Քանի մը էջ անդին կը գրէ. «Եւ էր ի թուականութեանն Հայոց ՇԻԳ (= 1074): Եւ ապա գկնի այսորիկ գնաց Տէր Գրիգորիս ի Կոստանդնուպոլիս, եւ անդուստ ի Հռոմ (կամ ի Հռոմ, միւս օրինակներուն համաձայն) եւ եկեալ յԵգիպտոս շրջեցաւ ընդ անապատս ամենայն առաջին սրբոց հարցն»⁷:

Արդի պատմագիրներէն ոմանք, Օրմանեան եւ իրեն հետեւողներ, նկատի առած առաջին վկայութիւնը, եւ Հռոմ ընթերցումին տեղ նախընտրելով Հռոմը, կը համարին թէ յիշեալ վկայութեան մէջ ոչ թէ Հռոմ քաղաքը պէտք է իմանալ, այլ հռոմէներուն քաղաքը, որ է Կ. Պոլիսը: Բայց երկրորդ վկայութեան մէջ յայտնի է որ Կ. Պոլիս երթալէն յետոյ, «անդուստ» այսինքն անկէ մեկնելով՝ չէր կարելի երթալ եթէ ոչ դէպի Հռոմ: Ուր, այլ եւս, Հռոմ ընթերցումը ոչ մէկ արդարացում կ'ունենայ:

Երկրորդ վկայութիւն մը ունինք Ներսէս Շնորհալիի վարքին մէջ, ուր կը կարգանք. «Գնայր (Գրիգորիս Կաթողիկոսն) ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ եւ երկրպագէր սուրբ տեղեացն՝ որ անդ. եւ հասանէր յԱրեւմուտս, ուր ազգ բազում Հայոց իջեալ էին, եւ լուսաւորեալ զոգիս եւ հաստատեալ ի հաւատս, գնայր հասանէր ի Թագաւորեալ քաղաքն Կոստանդնուպոլիս, եւ յանդիման լինէր Թագաւորին եւ պատրիարքին»⁸:

Այս վկայութեան համաձայն Վկայասէրին ճամբորդութիւնը տարբեր ուղղութիւն առած է քան Ուռհայեցիին մօտ նշանակուածը: Ար-

6. Մ. ՈՒՌՀԱՅԵՑԻ, ամդ, էջ 190:

7. Մ. ՈՒՌՀԱՅԵՑԻ, ամդ, էջ 211:

8. Ներսէս Շնորհալի, Պատմութիւն Վարդաց, Սոփերք հայկականք, Վենետիկ, 1854, էջ 20-21:

դարեւ Հոս նախ Երուսաղէմ յիշուած է եւ ապա Արեւմուտք, «ուր բազում ազգ Հայոց էին» եւ անկէ անցած Կ. Պոլիս: Մինչ Ուռհայեցիին մօտ՝ նախ Կ. Պոլիս, անկէ Հոռոմ կամ Հոռոմ, եւ ապա Եգիպտոս, առանց Երուսաղէմի յիշատակութեան: Այս տարբերութեան մէջ պէտք է կա'մ սխալ տեղեկութիւն ենթադրել մէկուն կամ միւսին կողմէ, կա'մ ալ աւելի հաւանական է՝ տարբեր ճամբորդութիւններ: Արդարեւ Գրիգորիսի դէպի Կ. Պոլիս ճամբորդութիւնը աւելի ուշ տեղի ունեցած է քան դէպի Հոռոմ: Ասիկա յայտնի է 1077 թուականին գրուած յիշատակարանէ մը, ուր կ'ըսուի. «Յամի վեցհազարերորդի Հինգհարիւրերորդի առաջներորդի արարածոց աշխարհի, եւ հազարերորդի եւթանասներորդի եւթներորդի կենարարին մերոյ գալստեան, եւ խոսրովային թուոյ Հայկազնեայցս Հինգհարիւրերորդի քսաներորդի Հինգերորդի (ՇԻԵ), ի թագաւորութեանն Միքայելի Դուկի եւ ի պատրիարքութեան Կոզմայի ... ես Գրիգորիս, որդի Գրիգորի Պահլաւունոյ, ողորմութեամբ մեծին Աստուծոյ արժանացեալ Աթոռոյ հաւոյն իմոյ սրբոյն Գրիգորի եւ ըստ յառաջատես տեսլեան սրբոյն Սահակայ, ի սաստկացեալ սրոյ Սկիւթացոցս հալածանաւք հասի ի պայծառաշէն կայանս սրբոյն Կոստանդիանոսի, եւ մեծաւ ըղձամամբ գտի ...»⁹:

Այս յիշատակարանէն կը հետեւի որ Գրիգորիս Վկայասէր Կ. Պոլիս հասած է 1077 թուականին, Միքայէլ Տուկիժ կայսեր (1071-1078) եւ Կոսմա Պատրիարքի (1075-81) օրերուն եւ հոն գտած է սիրալիր ընդունելութիւն, քանի որ ուզած է ձեռնարկել թարգմանութիւններու: Ուստի նկատի առած Մ. Ուռհայեցիին ՇԺԷ (1068) թուականին յիշած Գրիգորիսի մտադրութիւնը դէպի Հոռոմ երթալու եւ ՇԻԳ (1074) թուականին այդ ճամբորդութիւնը կատարած ըլլալուն, եւ այս յիշատակարանին մէջ ըսուած ճամբորդութիւնը դէպի Կ. Պոլիս 1077ին, թարգմանութեան համար, յայտնի կը տեսնուի թէ երկու տարբեր ատեններ եղած ճամբորդութիւններ են, որոնք պատմիչներու քով միացած են կամ մին անտեսուած է:

Արդարեւ Շնորհալիի վարքը, թէեւ աւելի ուշ գրուած է քան Մ. Ուռհայեցիի ժամանակազրական պատմութիւնը, որ կը վերջանայ 1137ին, սակայն Վարքը շարադրողը իր տեղեկութիւնները քաղած է նոյն ինքն Ներսէս Շնորհալիի Վիպասանութենէն, գրուած 1121ին: Շնորհալիի տուած տեղեկութիւնն ալ աւելի ուղիղ պէտք է նկատուի: Ահա իր խօսքերը.

«ՅԵրուսաղէմ քաղաքն երթեալ
Ուր փրկութիւնն մեր ծագեալ
Եւ ի սրբոց դիրս հասեալ,

Յոր վայր մոցա մահատակեալ:
 Յարեւմտականն ժամանեալ
 Ուր ազգ Հայոց բազում իջեալ.
 Անդ գնոսին լուսաւորեալ
 Եւ ի հաւատըս հաստատեալ:
 Անդուստ ընդ ծովըն մեծ անցեալ,
 Յեգիպտականն փոփոխեալ,
 Յայլասեռիցն մեծարեալ,
 Եւ յարքայէ մոցումց պատուեալ:»¹⁰

Հոս Կ. Պոլիս երթալու մասին ակնարկ չկայ: Եւ թէեւ Հռոմի անունն ալ չէ յիշուած, բայց «Եւ ի դիրս սրբոց հասեալ, Յոր վայր նոցա նահատակեալ» բացատրութեան մէջ մենք կը նշմարենք Պետրոս եւ Պօղոս առաքեալներու դամբաններուն եւ անոնց նահատակութեան ակնարկը: Կիրակոս Գանձակեցին ալ, որ կարդացած պէտք է ըլլայ Ն. Շնորհալիի այս տողերը, նոյնպէս հասկցած է, եւ բացայայտօրէն կը գրէ. «Եդ սա (Գրիգորիս) ի մօտ իւրում յետ ժամանակաց երթալ ի Հռոմ քաղաք յերկրպագութիւն նշխարաց սրբոց առաքելոցն Պետրոսի եւ Պօղոսի». եւ քիչ յետոյ «Եւ երթեալ սուրբ Հայրապետն ի Հռոմ մեծապէս պատուեցին զնա ազգն Փրանկաց: Եւ կատարեալ զովստն, ել ի նաւ, գայ ի Կոստանդնուպոլիս նաւով, թարգմանութեան աղազաւ: Եւ յարուցեալ բռնութիւն հողմոյ ի ծովուն, եւ տարեալ զնաւն ընդ այլ ճանապարհ հանէ զնոսա յԵգիպտոս»¹¹:

Այս երեք վկայութիւններէն կարելի է հետեւցնել թէ՛ ա) Գրիգորիս Վկայասէր իր դժկամակ ընտրութենէն քանի մը տարի ետք մտածած է հրաժարիլ Աթոռէն եւ կրօնաւորական կեանք վարել: Այս պատճառով ուզած է չըջիլ Եգիպտոսի վանական անապատները. բ) Հայ իշխաններու ընդդիմութեան հանդիպելով՝ Գէորգ Լոռեցին կ'ընտրէ իր տեղը եւ ինք կ'երթայ նախ Երուսաղէմ սուրբ տեղերու ուխտի եւ անկէ կ'անցնի Հռոմ՝ Առաքեալներուն դամբաններուն այցի եւ ուխտի: գ) Անկէ կը մեկնի նաւով՝ Կ. Պոլիս գալու համար, բայց ահա ալեկոծութեան հանդիպելով կ'իջնէ Եգիպտոս:

Ինչպէս կը տեսնուի այս ուղեւորութեան ընթացքին թէեւ Կ. Պոլիս երթալու նպատակ կայ, բայց ալեկոծութեան պատճառով՝ ան չի յաջողիր հասնիլ Կ. Պոլիս: Ուստի կը հետեւի որ ուրիշ առթիւ գացած ըլլայ ան բիւզանդական մայրաքաղաքը, եւ պատմագիրներէն ոմանք կա՛մ միացուցած են, ինչպէս Ուռհայեցին, կա՛մ ալ միայն այդ ուղեւորութիւնը յիշած՝ զանց ընելով առաջինը, դէպի Հռոմ ճամբորդութիւնը: Այսպէս՝ Վարդան Պատմիչ, Կիրակոսի ընկերը, քաղելով հա-

10. Ն. ՇՆՈՐՀԱԼԻ, Բամբ չափաւ, Վիպասամութիւն, Վենետիկ, 1928, էջ 594:

11. ԿԻՐԱԿՈՍ ԳԱՆՁԱԿԵՑԻ, Համաոստ պատմութիւն, Վենետիկ, 1865, էջ 55:

լանաբար Ուռհայեցիէն կը գրէ. «Եւ ամ մի կալեալ զԱթոռն Մամնդաւ, թողու ի Գէորգ վարդապետն Լօռեցի, եւ ինքն անցեալ գնաց ի Կոստանդնուպոլիս ի թարգմանութիւն: Եւ առեալ զգրեանն կամեցաւ գնալ յԵրուսաղէմ, եւ նաւին առեալ գնա տանի ի Մար, որ եւ մեծարեցաւ յոյժ ի սուլտանէն»¹²:

Յայտնի է որ այս վկայութիւնները իրարմէ առնուած են, բայց իրարմէ տարբեր ձեւով ներկայացուած, ըլլա՛յ ուղեւորութեան ընթացքը, ըլլա՛յ ժամանակագրականը: Վարդանի համաձայն Գրիգորիս իր ընտրութենէն (1065) տարի մը ետք, յետ Գէորգ Լօռեցիին իր տեղը դնելու, ճամբայ կ'ելլէ: Ուռհայեցիին քանի մը տարի ետք կը դնէ սոյն ճամբորդութիւնը, որոշելով նոյնիսկ թուականը ՇԻԳ, որ է 1074: Միւսները ժամանակի մասին չեն խօսիր:

Օրմանեանի համար գերակշիռ է Վարդանի վկայութիւնը, որ միայն Կ. Պոլսոյ ուղեւորութեան մասին կը խօսի: Ան զանց ըրած է Հռոմ քաղաքին յիշատակութիւնը: Իսկ Ուռհայեցիին վկայութեան համար կը նախընտրէ Հռոմ ընթերցումը, որ համազօր կը գտնէ Կ. Պոլսոյ: Ասոր ի նպաստ կը համարի Կիրակոսի վկայութեան մէջ Կ. Պոլիս քաղաքին յիշատակութեան պակասը. «Կիրակոս Կոստանդնուպոլիս գացած ըլլալը չպատմելով՝ Հռոմ ու Հռոմը չփոթած ըլլալը յայտնի կ'ընէ»¹³: Պատճառաբանութիւն մը, որ իր իսկ ըսածին դէմ է, քանի որ Ուռհայեցիին վկայութեան մէջ Հռոմ անունին քով կը յիշուի Կոստանդնուպոլիսն ալ. «Եւ ապա զկնի այսորիկ գնաց Տէր Գրիգորիս ի Կոստանդնուպոլիս, եւ անդուստ ի Հռոմ (կամ ի Հռոմ)»¹⁴: Ուստի կը հետեւի թէ Մատթէոս Պատմագիրը Կոստանդնուպոլիսը յիշելով՝ Հռոմ ըսած ատենը տարբեր տեղ մը չէր հասկնար, բայց եթէ Հռոմ քաղաքը ինչպէս հասկցած էր Կիրակոս պատմիչն ալ, որ յայտնի կերպով կը զատէ երկուքը, ըսելով. «Եւ երթեալ սուրբ հայրապետն ի Հռոմ քաղաք յերկրպագութիւն նշխարաց սրբոց առաքելոցն Պետրոսի եւ Պօղոսի, ... եւ կատարեալ զովստն ել ի նաւ գալ ի Կոստանդնուպոլիս»¹⁵:

Իսկ Ն. Շնորհալիին վկայութեան մէջ Հռոմ քաղաքին անունը թէեւ բացակայ է, բայց ինչպէս ըսինք, ան «Արեւմուտք» բառով կ'արտայայտէ այս ճամբորդութեան ընթացքը եւ նաեւ «Սըրբոց դիրքս հասեալ, Յոր վայր նոցա նահատակեալ» բացատրութեամբ կը ճշտէ իր միտքը: Ուստի ձիշտ չէ Օրմանեանի դիտողութիւնը՝ թէ Զամչեան լուսանցքի մէջ Ն. Շնորհալիի անունը դնելով իբր աղբիւր այս ճամբորդութեան համար՝ ուղած ըլլայ ընթերցողը սխալի մէջ դնել¹⁶:

12. ՎԱՐԴԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ, Հաւաքումն պատմութեան, Վենետիկ, 1862, էջ 102:

13. ԿԻՐԱԿՈՍ, ամդ, էջ 55:

14. Մ. ՈՒՌՀԱՅԵՑԻ, ամդ, էջ 211:

15. Մ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Ազգապատում, Ա., Կ. Պոլիս, 1901, էջ 1281:

16. Մ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Ազգապատում, ամդ, էջ 1281:

Թէեւ Օրմանեանի մերժումը հոս բացարձակ է Գրիգորիսի դէպի Հռոմ ճամբորդութեան նկատմամբ, բայց երբ քանի մը էջ անդին կը խօսի Վկայասէրի միւլթենական ձգտումներու մասին, հոն կը խորհրդածէ. «Այս զգացումներուն հետեւանքն էր թերեւս մեծ Աթոռ-նիրուն (ընդգծումը մերն է) ըրած այցելական պտոյտը, մօտէն շփման մէջ մտնելու եւ մերձեցում գոյացնելու նպատակով»¹⁷: Ուստի Օրմանեան ալ կ'ընդունի թէ Գր. Վկայասէր այցի ելած է «մեծ Աթոռներուն», որոնք անշուշտ Հռոմի եւ Կ.Պոլսոյ աթոռներն էին: Բայց Օրմանեան վերեւ մերժած ատեն՝ նկատի ունի Չամչեանի հաւաստումները, որոնք անճիշտ են, ըլլա՛յ ժամանակագրականօրէն, ըլլա՛յ նպատակի կողմէն: Արդարեւ Չամչեան Գրիգորիս Վկայասէրի ուղեւորութիւնը դէպի Հռոմ կը կապէ Գրիգորի Է. Պապին կողմէ եկած նամակին հետ, որ Հայոց Կաթողիկոսն էր բացատրութիւններ կ' ուղէ հայ Եկեղեցոյ մէջ գործադրուած ինչ ինչ սովորութիւններուն մասին, որոնց մոլորական ըլլալուն կասկածը ունի: Չամչեան կը համարի թէ Վկայասէր Հռոմ գացած ըլլայ անձամբ պատասխանելու նամակին եւ Պապին միտքը շինած: Արդ, Ուռհայեցիի վկայութեան համաձայն Վկայասէր 1074ին գացած պէտք է ըլլայ դէպի Հռոմ, մինչ նամակը գրուած է 1080 Յունիս ճին: Ուստի, սխալ է Վկայասէրի ուղեւորութիւնը կապել նամակին հետ, որով ինքնին կ'իյնայ ուղեւորութեան Չամչեանի ենթադրուած նպատակն ալ:

Գրիգորի Է. Պապին նամակը

Գրիգորի Է. Պապին (1073-1085) նամակներուն մէջ հատ մը ուղղուած է Գրիգոր Սիննադայի արքեպիսկոպոսին, գրուած 1080 Յունիս ճին: Այս նամակը Կալանոս հայերէնի թարգմանած (գրաբար) զետեղած է իր Պատմութեան մէջ, զայն նկատելով ուղղուած Գրիգորիս Ծամնդաւի Արքեպիսկոպոսին, այն է Հայոց Կաթողիկոսին: Չամչեան ալ օգտագործած է զայն նոյն ենթադրութեամբ, միեւնոյն բնագիրը Պարոնիոսի մօտ գտնելով: Մինչ Օրմանեան հերքելով Չամչեանի տեսակէտները, մերժած է նամակին հարազատութիւնը, ըսելով թէ այդ նամակը ուղղուած է Սիննադայի յոյն արքեպիսկոպոսի մը եւ ոչ թէ Հայոց Կաթողիկոսին: Ուստի կ'եզրակացնէ թէ այս նամակը « Հայոց եւ Հռոմի յարաբերութեանց հիմնական փաստ չի կրնար ըլլալ »¹⁸:

Սակայն նամակին հարազատութիւնը ոչ թէ անոր վերնագրին մէջ յիշուած Սիննադա քաղաքին անունին մէջ փնտռելու է, այլ պարունա-

17. Մ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ, ամդ, էջ 1333:

18. Մ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ, ամդ, էջ 1306:

կութեան մէջ: Արդարեւ նամակին մէջ կը յիշուին հայ Եկեղեցւոյ պատկանող յատուկ սովորութիւններ, որոնց մասին Գրիգոր Պապ բացատրութիւններ կ'ուզէ Հայոց Կաթողիկոսէն. այսպէս՝ Պատարագի խորհուրդին բաժակին մէջ ջուր չխառնելնին, «Սուրբ Աստուած» երգին «Որ խաչեցար»ի յաւելումը, ինչ որ միայն հայ Եկեղեցւոյ յատուկ է: Ասոր հակառակ կը յորդորէ որ կարեւորութիւն չտան Յոյներու ըսածին, նկատմամբ խմորեալ հացով պատարագելու, որովհետեւ հռոմէական Եկեղեցին ալ նոյնպէս անխմոր կը պատարագէ: Արդ, այս ամէնը Յոյն արքեպիսկոպոսի մը գրելու ոչ մէկ պատճառ կրնար ըլլալ:

Պապին նամակը ուղղուած է այն բարձրաստիճան անձի, որ իրեն ղրկած էր պատգամաւոր մը, յանձին Յովհաննէս վարդապետի, ներկայացնելու համար նոյն բարձրաստիճան եկեղեցականին զանգատը Մակար անունով հայ եպիսկոպոսի մը նկատմամբ, որ Հռոմ գացած էր եւ կ'ամբաստանէր Հայոց Եկեղեցին: Այս բարձրաստիճան եկեղեցականը, ուրիշ մէկը չէր՝ եթէ ոչ Գրիգորիս Վկայասէր Կաթողիկոսը, որուն կը գրէր Պապը թէ «ան պատասխանատուութիւն ունէր հանդէպ Հայոց Եկեղեցիին»¹⁹: Անոր յանձնուած էր հպատակ ժողովուրդ մը, որուն ուղիղ վարդապետութեան նկատմամբ պատասխանատու էր անաչառ դատաւորին առջեւ: Պապը իրմէ կ'ուզէր գրաւոր նամակ, իր կնիքով հանդերձ, յիշեալ սովորութիւններու մասին բացատրութիւններով: Ուրեմն, այս անձը Սիննադայի Գրիգոր Արքեպիսկոպոս կոչուած, էր Գրիգոր Կաթողիկոս Հայոց:

Օրմանեան նկատի առնելով անոր «Սիննադայի Արքեպիսկոպոս» տիտղոսը կը գրէ՝ թէ այդ քաղաքը Փռիւզիա կը գտնուէր, ուրեմն յոյն եպիսկոպոսի մը ուղղուած էր նամակը, եւ ոչ թէ Ծամնդաւի Արքեպիսկոպոսին, որ Հայոց Կաթողիկոսն էր: Որովհետեւ, կը գրէ ան, «Սիննադան Ծամնդաւի հետ չփոթել անհնար է, որովհետեւ իրարմէ շատ ու շատ հեռու տեղեր են»²⁰:

Սակայն չփոթութեան խնդիրը քաղաքներու հեռաւորութեան հետ կապուած չէ, այլ այդ երկու անուններուն մօտիկութեան հետ: Օտար գրչին համար Սիննադա անունը աւելի ծանօթ ըլլալով, դիւրաւ կը չփոթուէր անծանօթ Ծամնդաւի հնչումին հետ: Եւ ասոր փաստը այն է որ նամակին քննական հրատարակութեան մէջ, Սիննադա անունին տեղ՝ Սիմանդենսի²¹ գրուած է, որ աւելի մօտիկ է Ծամնդաւի, եւ այդ անունով ուրիշ քաղաք մը գոյութիւն չունի: Ուստի կը հետեւի որ

19. Տե՛ս վարը, նամակին հայերէն թարգմանութեան մէջ:

20. Մ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ, ամդ, էջ 1305:

21. E. GASPAR, *Das Register Gregors VII*, I Buch I-V, Berlin, 1920, S. 510. (*Epistulae selectae, ex Monumentis Germaniae Historicae*, T. II, fasc. 2, *Gregorii VII Registrum* Lib. I-V).

Հայոց Կաթողիկոսը, Գրիգորիս, նամակի բնագրին մէջ «Արքեպիսկոպոս Մամնդաւի» կոչուած էր, քանի որ ան Մամնդաւի մէջ ընտրուեցաւ եւ այդ քաղաքին անունը իբր իր տիտղոսը պահեց:

Նամակները եւ գրութեան շարժառիթը

Նամակը գրողն է Գրիգորն է՝ Պապը, որ Հռոմի քահանայապետ ընտրուեցաւ 1074ի Ապրիլ 22ին: Նոյն տարին իսկ Կ. Պոլսոյ կայսրը, Միքայէլ Տուկիծ (1071-78) կը փութար սիրալիր նամակով շնորհաւորել Պապին ընտրութիւնը եւ անոր կ'առաջարկէր երեսուն տարի առաջ խզուած հաղորդակցութեան կապը վերահաստատել Հռոմի եւ Բիւզանդիոյ Եկեղեցիներու միջեւ: Անոր համար Պապը իր գոհունակութիւնը կը յայտնէ եւ հաշտութեան պատգամաւոր կը զրկէ Վենետիկի Պատրիարքը²²:

Ուրեմն Գրիգոր Պապ իր առաջին տարիէն իսկ կը հետաքրքրուի Արեւելքով: Տարի մը յետոյ, նոյն մտահոգութեամբ, ան կը գրէ Հենրիկոս Կայսեր՝ յորդորելով որ Արեւելքի քրիստոնեաներուն օգնութեան հասնի՝ նորահաս Սելճուքներու յարձակումներուն դէմ: Նոյն նամակին մէջ կը յիշուին նաեւ Հայերը, հետեւեալ հատուածին մէջ. «Աս ալ զիս կը մղէ, կը գրէ ան, այս գործին (այն է քրիստոնեաներուն օգնելու), որովհետեւ Կոստանդնուպոլսոյ Եկեղեցին, որ մեզմէ կը զարտուղի Հոգւոյն սրբոյ հարցին մէջ, հաշտութեան կը սպասէ Ս. Աթոռին հետ: Եւ Հայերը, գրեթէ բոլոր, որոնք կաթողիկէ հաւատքէն հեռու են, ու բոլոր արեւելիները կը սպասեն թէ ի՛նչ պիտի որոշէ Պետրոս Առաքեալի հաւատքը՝ զանազան կարծիքներու մէջէն»²³:

Արդ Գրիգոր Պապին համար իր գահակալութեան առաջին իսկ տարիէն, Արեւելքի քրիստոնեաներու հետ յարաբերութիւն մշակելու հոգը իր ծրագրին մաս կը կազմէր: Ուստի, զարմանալի է Օրմանեանի գրածը՝ թէ «մինչեւ 1080 թուականը Արեւմուտք եւ լատինք եւ պապութիւն ոչ մի յարաբերութիւն չունէին Արեւելքի եւ Հայոց հետ»²⁴: Ինչո՞ւ նման յայտարարութիւն կ'ընէ Օրմանեան. անշուշտ ան ըսել կ'ուզէր թէ Գրիգոր Պապին յիշեալ նամակը չէր կրնար գրուած ըլլալ Հայոց Հայրապետին, եւ հերքել կ'ուզէր Չամչեանի տեսակէտը, որ սոյն նամակին գրութեան թուականը 1076ին փոխադրած էր, կապելով Հայրապետին դէպի Հռոմ ճամբորդութիւնը նոյն նամակին հետ: Թէեւ

22. FLICHE - MARTIN, *Histoire de l'Eglise, La Réforme Grégorienne*, 8, n. 69/70.

23. FLICHE - MARTIN, ամդ, էջ 70:

24. Մ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Ազգապատում, Ա., էջ 1305:

Օրմանեանի հերքումը ճիշտ էր Չամչեանի այս ենթադրութեան դէմ, սակայն մերժումը նամակին գրուած ըլլալուն Հայոց կաթողիկոսին եւ անկէ առաջ Գրիգորիսի ուղեւորութեան դէպի Հռոմ, չի համապատասխաներ պատմական տուեալներուն:

Նամակին գրութեան առիթը եւ պարունակութիւնը

Ի՞նչ առիթով գրած է Գրիգոր Պապ այս նամակը: Այս առիթը կը ներկայանայ երբ Պապը կ'ընդունի Գրիգորիսի Կաթողիկոսին պատգամաւորը, Յովհաննէս վարդապետը, որ իրեն կը ներկայացնէ Կաթողիկոսին զանգատը Նկատմամբ Մակար անունով հայ եպիսկոպոսի մը, որ արտաքսուած Հայաստանէն՝ Հռոմ եկած է, եւ զուր ամբաստանութիւններ կ'ընէ հայ Եկեղեցիին դէմ: Այս պարագաները կ'իմանանք Պապին Պենէվէնթոյի եպիսկոպոսին գրած նամակէն, որուն կը յանձնարարէ գտնել յիշեալ Մակար եպիսկոպոսը, քննել իրողութիւնը, եւ եթէ հերետիկոս է՝ ջանալ ուղղութեան բերել: Հակառակ պարագային բանադրել ու վտարել:

Նոյն նամակին մէջ կը գրէ նաեւ թէ Յովհաննէս վարդապետին դաւանանքը լսելով՝ տեսած է որ «Ան ուղղափառ է, ինչպէս իմացանք իր խոստովանած դաւանանքէն»²⁵: Ահա առիթը որ մղած է Պապը գրելու նամակ մը Հայոց Կաթողիկոսին: Բայց առիթէն օգտուելով ան կ'ուզէ Հայոց Եկեղեցիին մասին լսած «մոլորական» սովորութիւններուն համար բացատրութիւն կամ հերքում լսել նոյն ինքն Կաթողիկոսէն: Թէպէտ կը գրէ թէ Յովհաննէս, Կաթողիկոսին պատգամաւորը, մերժած է որ այգլիսի մոլորութիւններ ըլլան հայ Եկեղեցւոյ մէջ, բայց ան կը փափաքի որ նոյն ինքն Գրիգորիս գրաւոր կերպով եւ իր ստորագրութեամբ ու կնիքով պատասխանէ իրեն եւ զրկէ նոյն Յովհաննէս պատգամաւորին ձեռքով:

Պապը կը գրէ թէ Յովհաննէս արդէն հերքած է որ հայ Եկեղեցին մոլորական սովորութիւններ ունենայ. ինչ որ կրնայ վերաբերիլ նոյն սովորութիւններուն մոլորական ըլլալուն եւ ոչ թէ անոնց գործադրութեան, որ յայտնի սխալ պիտի ըլլար:

Նամակին պարունակութիւնը հետեւեալն է. Գրիգոր Պապ կը գրէ. «Լուր առած ըլլալով թէ Հայոց Եկեղեցին չեղած ըլլայ հաւատքի ուղղութենէն, զոր ընդհանուր Եկեղեցին առաքեալներու եւ սուրբ Հայրերու աւանդութենէն ունի, եւ ինկած է մոլար կարծիքներու մէջ»²⁶, պարտք զգացած է գրել Գրիգոր Սիմանդայի Հայոց Արքեպիսկոպոսին, լուսաբանութիւն ուղեւոր համար այս մասին:

25. Տե՛ս վարը, նամակին հայերէն թարգմանութեան մէջ:

26. Տե՛ս նամակին հայերէն թարգմանութիւնը:

Ի՞նչպէս կրնայ լսած ըլլալ Պապը այս զրպարտութիւնները: Վերը յիշած Մակար եպիսկոպոսէն անշուշտ, եթէ անկէ առաջ ալ ուրիշ աղբիւրէ լսած չէր, քանի որ Յովհաննէսին մերժումէն յետոյ ան կ'ուզէ ստոյգ ըլլալ եւ Գրիգորիսին զրաւոր հերքումը կարգալ:

Գրիգոր Պապին լսած Հայոց Եկեղեցիին «մոլար» սովորութիւնները հետեւեալներն են: Նախ թէ պատարագի սուրբ խորհուրդին բաժակին մէջ ջուր չեն խառներ: Այս սովորութիւնը մոլար կը համարի, որովհետեւ ան միայն Հայոց յատուկ է. եւ իբր փաստ թէ ճշմարիտ չէ, ան աւետարանի խօսքը կը բերէ՝ թէ երբ խաչեալ Յիսուսի կողը խոցեցին՝ անկէ արիւն եւ ջուր ելաւ: Անշուշտ ասիկա յարմարցուած մեկնութիւն մըն է, բացատրելու համար ջրախառնութեան սովորութիւնը, մինչ չիւն Ս. Հայրերու եւ Հայոց աւանդութեան համաձայն, «արիւն եւ ջուր» նկատուած են պատարագի եւ մկրտութեան երկու խորհուրդներու նշան²⁷: Ուրեմն, յիշեալ բացատրութիւնը փաստ ըլլալէ աւելի՝ մեկնութիւն մըն է, որուն հիման վրայ ստիպողական չէ տեղական Եկեղեցիի մը դարաւոր սովորութիւնը փոփոխութեան ենթարկել, մանաւանդ որ հարցը էական հարցի մասին չէ:

Արդէն նոյն ինքն Գրիգոր Պապ, նամակին վերջաւորութեան, խօսելով Յոյներու անխմոր հացով պատարագելու պահանջի մասին, կը գրէ Վկայասէրի՝ կարեւորութիւն չտալ ատոր, որովհետեւ անոնք Հռոմի Եկեղեցիի դէմ ալ կը խօսին՝ միեւնոյն հարցին համար եւ նոյն իսկ կը նախատեն. բայց Հռոմ կը թոյլատրէ անոնց պահել իրենց սովորութիւնը, քանի որ «ամենայն ինչ սուրբ է սրբոց»²⁸: Կը կարծենք թէ այս միեւնոյն պատճառաբանութեամբ կարելի է եւ պատշաճ որ Հայոց Եկեղեցիին ջուր չխառնելը բաժակին մէջ՝ ընդունելի նկատուի:

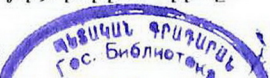
Երկրորդ կէտը, որուն համար զիտողութիւն կ'ընէ Պապը, «Սուրբ Աստուած» երգին վրայ «Որ խաչեցար» ի յաւելումն է: Այս ալ յատուկ է Հայոց Եկեղեցիին եւ միայն ձեր մօտ կայ, կը գրէ ան, եւ առիթ է ուրիշներուն գայթակղութեան: Եւ Պողոս առաքեալին խօսքը մէջ բերելով թէ «Եթէ եղբայր մը գայթակղի իմ միւս ուտելէս, ես յաւիտեան միւս չեմ ուտեր», ո՞րչափ աւելի, կը գրէ ան, դուք ալ զգուշանալու էք գայթակղութիւն տալէ այդ յաւելումով²⁹:

Նկատելի է որ Պապը այս յաւելումը հերետիկոսութիւն չի նկատեր, այլ միայն ուրիշներուն գայթակղութեան առիթ: Արդ եկեղեցիներու միջեւ եղած ամէն տեսակ ինքնուրոյն սովորութիւն ուրիշին

27. Ներսէս Շնորհալի «Այսօր անձառ» շարականին վերջին տան մէջ կ'ըսէ. «Քարոզի սքանչելեացն ... կրկնավտակ կողին աղբերը եկեղեցի իւր հաստատի, ջրովն մաքրի, դարին ըմպէ, զմորդին ընդ Հօր փառաւորէ»: Տե՛ս նաեւ Ն. ՇՆՈՐՀԱԼԻ, Ընդհանրական քուրթ, Երուսաղէմ, 1871, էջ 134:

28. Տե՛ս նամակին հայերէն թարգմանութիւնը:

29. Տե՛ս նամակին հայերէն թարգմանութիւնը:

համար միշտ զայլթափափափեան առիթ եղած է, մանաւանդ վէճերու ժամանակ: Այսպէս, առնենք «Հաւատամք»ին մէջ Արեւմտեան եկեղեցիներու կողմէն եղած «Եւ յՈրդւոյ» բանաձեւին յաւելումը Հոգւոյն սրբոյ բխման համար, որուն դէմ Յոյները ոչ միայն կը զայլթափափէին, այլ եւ զայն մոլորութիւն կը նկատէին: Բայց ասիկա պատճառ մը չէ եղած որ Լատին ծէսին հետեւողները վերցնեն զայն իր տեղէն: Ֆիրէնցէի ժողովքը, ուր Յոյներու հետ միութիւն եւ հաշտութիւն կնքուեցաւ, փոխադարձ զիջողութեամբ ընդունեցան երկու կողմերու բանաձեւումներու ուղղափառութիւնը: Ուրեմն, Պապին կողմէն այս առաջին մօտեցումը Հայոց Եկեղեցիին հետ, առիթ կու տար անոր տարբեր սովորութիւնները վերցնել տալու առաջարկ ընել, առանց սակայն պարտադրելու, քանի որ Պապին նպատակն էր տեղեկանալ նոյն ինքն Հայոց Կաթողիկոսէն իրերու ստոյգ կացութիւնը եւ նաեւ բացատրութիւնը:

Ասոնցմէ զատ դիտողութեան նիւթ եղած է Ս. Միւռնը Հայոց կողմէն կարագով պատրաստելնին եւ ոչ թէ բալասանի իւղով: Ասոր պատճառը Շնորհալին տուած է աւելի ուշ՝ Բիւզանդիոնի հետ խօսակցութեան ատեն, երբ անոնք նոյն առարկութիւնը կ'ընէին Հայոց կողմէն ձէթով չպատրաստելնուն համար, ըսելով թէ Հայաստանի մէջ ձիթենիի անգոյութեան պատճառով ստիպուած եղած են ուրիշ իւղ գործածել, այն է շուշմայի իւղ: Բաւարար պատճառ մըն է, անշուշտ, նման գործածութիւնը արդարացնելու, մանաւանդ որ Միւռնը խորհուրդ ըլլալէ աւելի՝ սրբազան առարկայ մըն է, որով խորհուրդներ կը կատարուին:

Աւելի կարեւոր հարց մը կը դրուի Պապին կողմէն՝ երբ ան կը գրէ թէ արդեօք ընդունելի՞ է Հայոց Եկեղեցիէն՝ չորս ժողովքները, Նիկիականը, Կ. Պոլսինը, Եփեսոսինը եւ Քաղկեդոնինը: Այս հարցին հետ կապուած է նաեւ Դիոսկորոսի հանդէպ Հայոց բռնած դիրքը, զայն սուրբ նկատելով: Անշուշտ Հայոց Եկեղեցին Զ. դարէն սկսեալ չընդունեցաւ Քաղկեդոնի ժողովքը եւ անոր քրիստոսաբանական բանաձեւումը (երկու բնութիւն եւ մի անձ), նախընտրելով Ս. Կիւրեղի գործածած բանաձեւը ընդդէմ Նեստորի (Մի բնութիւն Բանին մարմնացելոյ): Դիոսկորոս, որ Ս. Կիւրեղի յաջորդն էր Աղեքսանդրիոյ Աթոռին վրայ, դատապարտեց Փլաբիանոս Կ. Պոլսոյ Պատրիարքը. եւ Քաղկեդոնի ժողովքը մերժողներուն կողմէն պատուուեցաւ իբր սուրբ:

Սակայն Հայոց Եկեղեցին քրիստոսաբանական բանաձեւումէն անդին, վարդապետական հասկացողութեան մէջ միշտ ուղղափառ եղած է, դաւանելով Քրիստոս կատարեալ Աստուած եւ կատարեալ մարդ, ինչպէս իր «Հաւատամք»ին մէջ կ'ըսէ ամէն պատարագին: Եւ այս երկու բնութիւններուն միութիւնը կը դաւանի «անշփոթ», ինչպէս պատարագի քահանայական աղօթքին մէջ կ'ըսուի՝ «Անշփոթ միութեամբ

մարմնացեալ ի սուրբ Աստուածածնէն»։ Եթէ միութիւնը անշփոթ է՝ կը նշանակէ թէ երկուքը ներկայ են Քրիստոսի մէջ, աստուածութիւն եւ մարդկութիւն։ Ուրեմն հայ Եկեղեցին եւտիքական չէ, ինչպէս յաճախ ամբաստանուած է, մանաւանդ թէ ան կը դատապարտէ Եւտիքէսը իբրեւ հերետիկոս։ Եւ ոչ ալ Քրիստոսի մարդկութիւնը «երեւոյթ» կամ «ցնորք» կը նկատէ, որովհետեւ թէ՛ «Հաւատամք»-ին մէջ կը շեշտէ որ Բանն Աստուած մարմին զգեցաւ «ճշմարտապէս եւ ոչ կարծեօք», եւ թէ պատարագի վերոյիշեալ աղօթքին մէջ կը ճշտէ՝ թէ Քրիստոս մարդ եղաւ «հաւաստեալ եւ առանց ցնորից»։ Ուստի, ոչ մէկ կերպով երեւութականութեան հետք կայ հայ Եկեղեցւոյ պաշտօնական դաւանանքին մէջ, եւ եթէ եղան ոմանք որ այդ մոլորութեան հետեւեցան, բայց Յովհան Օձնեցիի պէս հեղինակաւոր Կաթողիկոս մը՝ պայքարեցաւ անոնց դէմ իր նշանաւոր «Ընդդէմ երեւութականաց» ճառով³⁰։

Արդ, Գրիգոր Պապին հաւաստումը՝ թէ Յովհաննէս Վարդապետէն լսելով հայ Եկեղեցւոյ դաւանանքը, զայն ուղղափառ գտած է, կը համապատասխանէ ճշմարտութեան, այնու որ վերեւ ըստածներու վրայ անդրադարձողը՝ վարդապետական գետնի վրայ մոլորութիւն չի գտներ։ Արդէն Պապին ըրած դիտողութիւնները կը վերաբերին ծիսական Հայոց յատուկ սովորութիւններուն, որոնց մասին ան բացատրութիւն կ'ուզէ Վկայասէր Կաթողիկոսէն, թէեւ անոնցմէ հրաժարում առաջարկելով կամ պահանջելով, եւ մինչեւ իսկ զանոնք նկատելով «ուղղափառութենէ շեղում»։ Բայց այսօրուան լոյսին տակ եւ մեր վերլուծումին հիման վրայ դիտելով եւ դատելով հարցը, կրնանք ծանրակշիռ չնկատել արտայայտուած բացատրութիւնը։

Ի՞նչ եղաւ Գրիգորիս Վկայասէրի պատասխանը կամ հակադրեցութիւնը այս նամակին։ Ի՞նչ թաղրենք թէ նամակը ստացած ըլլայ ան, քանի Պապը իր նամակը յանձնեց անոր պատգամաւոր Յովհաննէս վարդապետին, որ անշուշտ հասցուց Կաթողիկոսին։ Այս ենթադրութեան հիման վրայ, Չամչեան կապելով անոր Հռոմ երթալուն պարագան, կը համարի թէ «բերան ի բերան խօսեցեալ հաճեցոյց զմիտս նորա»³¹։ Թէեւ Չամչեանի գրածը ենթադրութիւն մըն է պարզապէս եւ Հռոմի ճամբորդութեան թուականն ալ չի յարմարիր նամակի գրութեան թուականին (1080), բայց ցոյց կու տայ թէ Չամչեան համոզուած էր որ եթէ պէտք եղած բացատրութիւնները տրուէին՝ Պապին միտքը կը հանդարտէր։ Ինչ որ տեղի ունեցաւ մեր օրերուն, ըլլա՛յ ծիսական յիշեալ սովորութիւններուն նկատմամբ, ըլլա՛յ նաեւ վար-

30. ՅՈՎՀԱՆ ՕՁՆԵՑԻ, Մատենագրութիւնք, Վենետիկ, 1953, էջ 61-97։

31. ՉԱՄՉԵԱՆ Հ. Մ. Պատմութիւն Հայոց, հտ. Գ., Վենետիկ, 1786, էջ 1000։

դապետական հարցին շուրջ, ինչպէս նկատել տուինք մեր նախորդ յօդուածին մէջ³²:

Աւելի զարմանալի ենթադրութիւն մը կ'ընէ Պալճեան, որ թէեւ կ'անտեսէ կամ նոյնիսկ կը մերժէ Վկայասէրին Հռոմ երթալու պարագան, բայց կը կարծէ թէ ան Գրիգոր է. Պապէն պալիում խնդրած ըլլայ եւ Պապը իրեն ղրկած զայն³³: Ինչ որ յայտնի նշան է երկու Եկեղեցիներու միջեւ միութեան եւ հաղորդակցութեան: Սակայն ոչ մէկ պատմական վկայութիւն ունինք այսպիսի խնդրանքին եւ համապատասխան շնորհումի, եւ ոչ ալ հեղինակը որեւէ վկայութիւն կամ փաստ կը բերէ: Իրեն հետեւելով Կոզեան ալ նոյնը կը հաստատէ, եւ ծանօթութեան մէջ Պալճեանի լատիներէն բնագրէն մէջբերում կ'ընէ միայն, ուր հաւաստում կայ եւ ոչ վկայութիւն կամ փաստ³⁴:

Այնուհանդերձ հաղորդակցութեան կապին գոյութիւնը կարելի է նշմարել անկախօրէն պալիումի խնդրանքէն կամ շնորհումէն. Գրիգոր Պապ Վկայասէրին պատգամաւորը ընդունելով անոր յայտնած փափաքին ընդառաջ երթալուն մէջ. քանի որ Մակար հայ եպիսկոպոսը, որ Հայաստանէն վտարուած ու Հռոմ ապաւինած՝ կ'ամբաստանէր Հայոց Եկեղեցին, Պապը ընդունելով Վկայասէրին զանգատը, կը յանձնարարէ հետապնդել Մակար եպիսկոպոսը եւ ի հարկին բանադրել: Ասիկա եկեղեցիներու միջեւ գոյութիւն ունեցող հաղորդակցութեան նշաններէն մէկն է՝ կ'ըսէ Թուռնըպիզ³⁵:

Իսկ այն կարծիքը թէ այս առթիւ միութեան «փորձեր» եղած ըլլան կամ նոյնիսկ միութեան ջանքեր, այս մասին մեզի ծանօթ պատմական վկայութիւններէն նման հետեւանք չ'եւլեր: Գրիգոր Վկայասէրի ղէպի Հռոմ ճամբորդութեան նպատակը, ինչպէս կ'ըսէ Ն. Շնորհալին, հոն գաղթած հայ ժողովուրդին այցելութիւնն էր եւ նաեւ ուխտի այցելութիւն մը գլխաւոր առաքեալներու դամբանին: Այդ առթիւ Հռոմի Եկեղեցւոյն Պետին այցելելը պատշաճութեան հարց էր, որ Վկայասէր զանցառու պիտի չըլլար:

Կ'առարկուի թէ Գրիգոր Պապին նամակին մէջ ոչ մէկ ակնարկ կայ զինք տեսած ըլլալուն: Այս լուրթիւնը կրնայ բացատրուիլ ենթադրելով որ Վկայասէրի ճամբորդութիւնը տեղի ունեցած ըլլայ Գրիգոր Պապին ընտրութենէն առաջ, այն է 1072-3ի տարւոյն ընթացքին, մինչ Պապը ընտրուեցաւ 1073ի Ապրիլ 22ին: Ուռհայեցիի տուած թուականը ՇԻԳ (1074) ճամբորդութեան կատարման թուական առնելու ենք:

32. ԱՆԱՆԵԱՆ Հ. Պ. Զաքարիա կաթողիկոսի եւ Աշոտ իշխանաց իշխանի բոթակցութիւնը Փոտ պատրիարքի եւ Նիկողայոս Ա. պապին հետ. տե՛ս (Բազմ., 1991, էջ 333, ծն. 4): «Հայագիտ. Մատենաշար Բազմավէպ», Թիւ 35, 1992, էջ 81-82, ծն. 4:

33. ՊԱԼՃԵԱՆ Հ. Ա., Կաթողիկէ վարդապետութիւն ի Հայս, Վիեննա, 1878, էջ 27:

34. ԿՈԳԵԱՆ Հ. Ս., Հայոց Եկեղեցի, Պէրուէ, 1961, էջ 370:

35. TOURNEBIZE, *Histoire de l'Eglise arménienne*, p. 364.

Իսկ Գրիգոր Պապին կողմէն եկած նամակէն կը հետեւի թէ Վկայասէր իր պատգամաւորը ղրկած էր Մակար հայ եպիսկոպոսին ամբաստանութիւնները ջլատելու համար, եւ Պապը յանձն առած էր հետապնդել զայն: Այս արարքին մէջ եկեղեցիներու հաղորդակցութիւնը ինքնին ենթադրուած է եւ ոչ թէ նոր արարք մըն է սկսելու այդ հաղորդակցութիւնը: Եթէ Պապը Յովհաննէս վարդապետի բերնէն լսելով հայ Եկեղեցւոյ դաւանանքը՝ զայն ուղղափառ գտած էր, պատճառ մը չկար միութենական նոր ջանք թափելու: Ան երկու եկեղեցիներու համար խաղաղ կերպով ենթադրուած եւ ընդունուած էր:

Իսկ եթէ Պապը հայ Եկեղեցւոյ յատուկ ծիսական սովորութիւնները փոխելու առաջարկ կ'ընէր, զանոնք «մոլորական» կամ միւս եկեղեցիներէն տարբեր գտնելուն համար, եւ նամակ կը գրէր ստուգելու համար Կաթողիկոսէն, նշան էր թէ չէր տուած այն ծանրութիւնը որ անոնք պատճառ ըլլային խզելու հաղորդակցութիւնը: Եւ իրապէս ո'չ Գրիգոր Վկայասէրի օրով եւ ոչ յաջորդաբար, մինչեւ Գրիգոր Անաւարդեցին (1293-1307), փոփոխութիւններ տեղի չունեցան եւ հաղորդակցութիւնը շարունակուեցաւ մնալ:

Հ. ՊՕՂՈՍ ԱՆԱՆԵԱՆ

Գրիգոր է. Պապի մամակիմ հայերէն թարգմանութիւնը

1

ԳՐԻԳՈՐ Եպիսկոպոս, ծառայ ծառայից Աստուծոյ, Քրիստոսի մէջ մեր սիրելի եղբոր Գ(րիգոր) Սիմանդայի Արքեպիսկոպոսին ողջոյն եւ առաքելական օրհնութիւն:

Գերագոյն Աթոռին ղեկաւորը, որուն թէեւ անարժանաբար կը նախագահենք Աստուծոյ հրամանով, եւ ընդհանրական Եկեղեցւոյ հոգը, որ ունինք Անոր նախախնամութեան կարգադրութեամբ, սաստկօրէն կը մղէ մեզ ցաւելու անոնց համար որ Քրիստոսի մարմնէն բաժնուած են. նոյնքան ուժգին կը մղէ մեզ խնդակցելու ուրախութեամբ անոնց հետ՝ որ ուղիղ դաւանանքը ունին եւ հաւատքի միութիւնը կը պահեն փրկաւէտ համաձայնութեամբ:

Արդ, որովհետեւ մեզի լուր եկաւ թէ Հայոց եկեղեցին շեղած է հաւատքի ուղիղ գիծէն, զոր ընդհանրական եկեղեցին առաքելներու եւ սուրբ Հայրերու աւանդութենէն ընդունած է, եւ ինկած է ան ինչ ինչ մոլար կարծիքներու մէջ, որուն համար շարժած հայրական գուլթէ չափազանց ցաւեցանք:

Ոմանց տուած տեղեկութիւններէն իմացանք թէ փրկարար պատարագի խորհուրդը կատարած ատեն ջուր չէք խառներ գինիին մէջ: Մինչդեռ ոչ մէկ քրիստոնեայ, որ Աւետարանին ծանօթ է, կը տարակուսի թէ Տիրով կողէն արեան հետ ջուր ալ ելած է:

Ու նաեւ թէ սուրբ եկեղեցւոյ սովորութեան հակառակ ձեր եկեղեցին սուրբ Միւռոնը ոչ թէ բալասանով, այլ կարագով կը պատրաստէ: Եւ թէ կը պատուէ ու կը վաւերացնէ Դիոսկորոս Աղեքսանդրացի հերետիկոսապետը, որ Քաղկեդոնի ժողովքին մէջ (Աթոռէն) վար առնուեցաւ եւ դատապարտուեցաւ չարութեան մէջ յամառելուն համար:

Թէեւ քու պատուիրակդ, որ ներկայ նամակին թղթաբերն է, մերժեց թէ այս բաները ճշմարիտ են, սակայն փափաքելով աւելի ստոյգ կերպով իմանալ քու եղբայրութենէդ, կ'ուզենք որ նոյն այս Յովհաննէս վարդապետին հետ զրկես պատասխանը, կնքելով քու կնիքովդ, նշելով թէ ինչ կը մտածես յիշեալ հարցերու մասին ու դեռ ուրիշներու՝ եթէ տարակոյս մը ունիս:

Եւ ասկէ յետոյ քու սիրոյդ նամակները աւելի յաճախ զրկես Ս. Աթոռին: Կ'ուզենք նաեւ որ քու սիրելութիւնդ տեղեկացնէ նամակով թէ արդեօք ձեր Եկեղեցին կ'ընդունի⁶ ինչ որ Ընդհանրական եկեղեցին կ'ընդունի, այսինքն չորս ժողովքներու հաւատքը, որ սուրբ Հայրերէն հաստատուեցաւ եւ Հռոմի Պապերէն, Սեղբաստրոսէ, Լեւոնէ եւ ուրիշներէ, առաքելական հեղինակութեամբ վաւերացուեցաւ: Անոնցմէ մին, գերերջանիկ Գրիգոր Պապը, պատուական վարդապետը, իր նամակին մէջ Աղեքսանդրիոյ, Անտիոքի, եւ այլ եկեղեցիներու պետերուն, կը վկայէ թէ ինք այդ դաւանանքը ունի հետեւեալ խօսքերով. «Ինչպէս սուրբ աւետարաններու չորս գիրքերը, նոյնպէս չորս ժողովքները կ'ընդունին ու կը պատուեմ, այսինքն Նիկիականը, Կոստանդնուպոլսինը, Նիքիոսինը եւ Քաղկեդոնինը»:

Ուստի ճշգրտօրէն մէջ բերելով սուրբ եւ մեծ վարդապետին խօսքերը, հարկ տեսանք քու խոհմութեանդ ազդարարել, շարժած սիրոյ գորովէն, որ «Սուրբ Աստուած, սուրբ եւ հօր, սուրբ եւ անմահ» երգին վրայ եղած յաւելումը, այսինքն «Որ խաչեցար վասն մեր» վերցնէք, ազատելու համար գայթակղութենէ եւ ամէն առիթէ ու սխալ հասկացողութեան ամէն տարակոյսներէ: Որովհետեւ ձեր Եկեղեցիէն զատ ոչ մէկ արեւելքի Եկեղեցի ունի եւ ոչ ալ հռոմէական Եկեղեցին:

Արդարեւ, եթէ երանելին Պօղոս, ընտիր անօթը, կերակուր ուտելու մասին կ'ըսէ թէ «սիրայօժար պիտի չուտէր եւ պիտի չխմէր երբեք, քան թէ եղբայր մը գայթակղեցնէր», պէտք է խորհինք թէ ո՛րքան ծանր ու վտանգաւոր է եղբայրներու գայթակղութիւն պատճառել հաւատքի վերաբերեալ հարցի մը մէջ՝ երբ անկէ կարելի է զգուշանալ աւելի ուղիղ հասկացողութեամբ:

Այս պատճառով քու եղբայրութիւնդ գիտնայ եւ հաւատայ՝ թէ քու խնամքիդ յանձնուած Եկեղեցին պէտք է ընդունի եւ բաւարար համարի ինչ որ կաթողիկէ Եկեղեցին, տարածուած բոլոր աշխարհի վրայ, կը ճանչնայ ու կը յայտարարէ դաւանելի եւ ընդունելի, սորված ըլլալով Հոգւոյն սրբոյ լուսաւորութենէն:

Հուսկ, որովհետեւ իմացանք թէ ձեր Եկեղեցին անխմոր հացով կը պատարագէ, եւ ասոր համար իբր հերետիկոս կը յանդիմանուիք Յոյներէ, որոնք անտեղեակ են, չենք ուզեր որ անոնց յանդուգն շատախօսութեան զարմանաք եւ ոչ ալ ձեր սովորութենէն ետ կենաք: Գիտցէք որ անոնց յանդուգնութիւնը ոչ միայն ձեզի դէմ այս ամբաստանութիւնը կ'ընէ, այլ նոյն բանի համար աւելի ծանր նախատինքով կը կանգնի մինչեւ իսկ հռոմէական Եկեղեցիին դէմ, որ երանելի Պետրոսի ձեռքով հաստատուած է եւ հռչակուած է հաւատքի նախկին սուրբ Հայրերէն՝ իբրեւ առանձնաշնորհ Մայր բոլոր Եկեղեցիներու. եւ իբր այդ պիտի մնայ մինչեւ վերջ: Որուն մէջ ոչ մէկ հերետիկոս գլուխ եղած է եւ ոչ ալ պիտի ըլլայ, վստահելով մանաւանդ այն խոստումին վրայ՝ որ մեր Տէրը, Յիսուս ինքնին կ'ըսէ. «Ես աղաչեցի քեզի համար, Պետրոս, որ չպակսի հաւատքդ»: Բայց անոնք չեն դադրիր յամառօրէն մեզի դէմ յանդիմանական սնամէջ խօսքեր արձակելէ, յանձնարարելով իրենց խմորեալը: Մինչդեռ մենք անխմորը անհերքելի փաստերով կը պաշտպանենք Աստուծով, առանց պախարակելու կամ նախատելու անոնց խմորեալը, հետեւելով Առաքելին, որ կ'ըսէ. «Ամէն ինչ սուրբ է սուրբերուն համար»: Արդ, Յոյներուն յանդուգնութիւնը դիմակազերծ ընելու եւ ունայնացնելու համար այսքանը բաւարար թող ըլլայ:

Դարձեալ քու սիրելութեանդ յանձնարարելով կը հրահանգենք որ հաւատքի վերաբերեալ յիշեալ հարցերու մասին մեզի զրեւ նամակով՝ թէ ի՛նչ կարծիք ունիս, եւ ղրկես վերոյիշեալ վարդապետին հետ կամ ալ ուրիշ յարմարագոյն պատուիրակի մը հետ: Եւ թէ եւ կը հաւատանք քու փութաջանութեանդ, սակայն շարժած մանաւանդ սիրոյ գորովէն, սակաւ խօսքերով կը յանձնարարենք որ խորհիս քեզի յանձնուած հոգատարութեան ծանրութեան վրայ, աչքի առջեւ ունենալով անաչառ դատաստանին օրը: Եւ եթէ նկատի առնես թէ որքան արագօրէն կը մօտենայ ան, այնքան սիրայօժար պիտի ըլլաս հսկելու, յիշելով տաղանդին վերադարձնելու պարտաւորութիւնը, որով խիստ դաշնադիրը եւ անաչառ դատաւորը չփնտռէ թէ ինչ պատիժ սահմանէ վատօրէն ծածկուած տաղանդին համար, այլ ուրախանալով բազմապատկուած շահին համար՝ հրաւիրէ քեզ երջանիկ հատուցումին պտուղը ընդունելու:

Ամենակարող Աստուած, որուն կը պատկանի ինչ որ ուղիղ գիտենք, կը զգանք ու կը դաւանինք, քու եղբայրութեանդ միտքը առատ-

օրէն լուսաւորելով առողջ խորհրդով ուղղէ ու պահէ քեզ հաւատացեալներու համերաշխ միութեան մէջ եւ այնպէս ղեկավարէ ու պահպանէ քեզ, որ դուն ալ կարենաս քեզի յանձնուած հպատակ ժողովուրդը ուսուցանել աստուածային գիտութեամբ, եւ անոնց հետ հասնիլ յաւերժական փառքին, եւ ասոր փոխարէն արժանի ըլլալ գերազանց վարձատրութեան:

Տրուած Ը Իդուսին (Յունիս 6) 1080

2

ԳՐԻԳՈՐ Եպիսկոպոս, ծառայ ծառայից Աստուծոյ Ռոփերտոսի մեր եղբօր Պեմբվէմթոյի Եպիսկոպոսին ողջոյն եւ առաքելական օրհնութիւն

Եղբայրութեանդ կը ծանուցանենք որ թղթաբերը, Յովհաննէս վարդապետ, ուղղափառ անձ մըն է, ինչպէս իմացանք իր դաւանութենէն: Ան Հայոց Սիմանդայի Արքեպիսկոպոսին կողմէն գանգատ յայտնեց մեզի ամբարհաւած մէկու մը մասին, որուն յայտնի հերետիկոս ըլլալուն համոզուեցանք դատելով իր ըսածներէն: Իմացանք թէ ան վտարուած է Հայաստանէն իր հերետիկոսութեան համար, այժմ Լատին առաքելական եւ կաթողիկէ Եկեղեցւոյ նկատմամբ միեւնոյն հերետիկոսութեան կասկածը, մանաւանդ թէ համոզումը կը ծնի: Ուստի, վաւերացնելով այդ Եկեղեցիին, այսինքն Հայերուն հաւատքը, որ տեղեկացանք ասոր խօսքերէն, հաստատելով քու սիրելութեանդ, կ'ազդարարենք ու կը պատուիրենք, որ յիշեալ հերետիկոսը, խորամանկութեամբ մեր ձեռքէն խուսափեցաւ, զգուշութեամբ հարցափորձես եւ խնամքով քննես: Եթէ քու հասկացողութեամբ ճանչնաս որ ան զղջումի եկած եւ կաթողիկէ հաւատքի վերադարձած է, յետ ուսուցանելու առողջ վարդապետութիւնը եւ հաստատելու զինք անոր մէջ, քու իմաստութեան կը թողում ընդունիլ եւ կաթողիկէ հաւատքին դարձնել: Իսկ եթէ չէ դարձած իր մոլորութեան ախտէն, ջանա՛ զինք ուղղել դէպի մայր եկեղեցիին գիրկը եւ ուղիղ հաւատքը, ապաշխարութեան եւ ազդարարութեան միջոցներով: Բայց եթէ դիւական հոգիէն մղուած յամառօրէն չուզէ զիջանիլ ճշմարիտ պատճառաբանութիւններուն եւ փրկարար ազդարարութիւններուն եւ հաւանիլ հաւատքի հարազատ հասկացողութեան, եւ որպէսզի անոր կատաղութիւնը ծածուկ չմնայ տգէտներուն եւ այնու կարենայ վնասել անզգոյշներուն, կը յանձնարարենք որ զինքը յայտնապէս անհաւատութեան նշանով կնքես եւ

ապա վտարես քու արքեպիսկոպոսութեանդ բոլոր սահմաններէն. ու որքան կրնաս անոր հերետիկոսութիւնը ամէնուրեք քողագերծ ընես եւ չդադրիս հետապնդելէ այս հաւատուրացն ու քրիստոնէական միութեան թշնամին:

Եւ որպէսզի զինք դիւրաւ գտնես եւ գտնելէն յետոյ դիւրաւ ճանչնաս, կ'աւելցնենք որ ան Մակար կը կոչուի, իսկ կեցած տեղն ալ՝ Ակրիճէնթոյ: Այս ալ կը պատուիրենք քեզի որ յիշեալ հերետիկոսի պարագան Մոնթէ Քասսինոյի կրօնաւոր Աբբային եւ քու բոլոր եպիսկոպոսակիցներուդ հետ միասին քննես եւ յետ քննելու վճռես: Ասկէ զատ նորոգելու է սուր չկրելու արգելքը, զոր մենք արդէն դրած էինք, որպէսզի չըլլայ թէ այս կեղծաւորութեամբ անզգոյշ միտքերը դեռ աւելի խաբէ: Իսկ դրամը, զոր այնքան խաբէութեամբ ձեռք ձգեց՝ մեր հրամանով, ա'ռ իրմէ եւ աղքատներուն բաժնէ:

I

GREGORIUS* episcopus servus servorum Dei G. dilecto in Christo fratri Simandensi archiepiscopo salutem et apostolicam benedictionem.

Summae sedis specula, cui Deo auctore licet indigni presidemus, ac universalis ecclesiae sollicitudo, quam ipsius disponente providentia gerimus, compellit nos sicut de illorum, qui se a Christi corpore separant, perditione vehementer dolere, ita quoque de eorum, qui recta sentiunt et unitatem fidei servare noscuntur, salutari consensu ineffabili laetitia congratulari. Proinde quoniam vestram, scilicet Armeniorum, ecclesiam a rectitudine fidei, quam ab apostolis et sanctis patribus traditam universalis ecclesiae tenet, in quasdam pravas exorbitasse sententias nobis relatum est, profecto nimium paterni affectus compassione dolumus.

Quorumdam siquidem relatione didicimus in celebrandis sacrificiorum salutiferis sacramentis aquam vino penitus apud vos non admisceri, cum nemo christianus, qui sacra novit evangelia, dubitet e latere Domini aquam cum sanguine emanasse. Audivimus etiam, quod contra morem sancte

* Gregor VII. fordert von dem armenischen Erzbischof Gregor Aufklärung über abweichende Bräuche der armenischen Kirche und ein schriftliches Bekenntnis zur Orthodoxie römischer Observanz. (Rom), 1080 Juni 6.

R f. 192: liber VIII <prima epistola>.

Editio Romana (1591), 3, 822, n. 1. Mansi, Conc., coll. 20, 311, n. 1. Migne, Patr. lat., 148, 571, n. 1. Jaffé, Bibl., 2, 423, n. 1. — Jaffé, Reg., 5172 (3896).

ecclesiae vestra non ex balsamo sanctum chrisma sed ex butyro conficiat et quod Dioscorum Alexandrinum heresiarcham ob perfidiae suae duritiam in concilio Calcedonensi depositum atque dapnatum veneretur et approbet.

Haec autem licet presentium portitor, tuus legatus, ita esse coram nobis negaverit, tamen ex fraternitate tua scire firmius cupientes volumus, ut per hunc eundem Iohannem presbyterum et de istis rebus quid sentias et de ceteris sicubi hesitas ad nos procures cum sigillo tuo rescribere ac deinceps dilectionis tuae litteras ad apostolicam sedem frequenter dirigere. Volumus etiam caritatem tuam litteris suis significare, utrum vestra recipiat, quod ecclesiae universalis amplectitur, fidem scilicet IIII conciliorum, quae a sanctis patribus comprobata a Romanis pontificibus Silvestro Leone aliisque apostolica sunt auctoritate firmata. Inter quos nichilominus beatissimus Gregorius papa doctor egregius maioribus ecclesiis Alexandrinae Antiochene aliisque in epistola sua sese eam tenere his verbis testatus est: Quia corde creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem, sicut sancti evangelii IIII libros, sic IIII concilia suscipere et venerari me fateor; Nicenum scilicet, in quo perversum Arrii dogma destruitur, Constantinopolitanum quoque, in quo Eunomii et Macedonii error vincitur, Etesinum etiam primum, in quo Nestorii impietas iudicatur, Calcedonense vero, in quo Euthichis Dioscorique pravitas reprobatur, tota devotione complector, integerrima approbatione custodio. Quia in his velut in quadrato lapide sanctae fidei structura consurgit et cuiuslibet vitae atque actionis existat, quisquis eorum soliditatem non tenet, etiamsi lapis esse cernitur, tamen extra aedificium iacet. Quintum quoque concilium pariter veneror, in quo epistola, quae Ibae dicitur, erroris plena reprobatur, Theodorus personam mediatoris Dei et hominum in duabus subsistentiis separans ad impietatis perfidiam cecidisse vincitur, scripta quoque Theodoriti, per quae beati Cyrilli fides reprehenditur, ausu dementiae prolata refutantur. Cunctas vero quas praefata veneranda concilia personas respuunt respuo, quas venerantur amplector, quia, dum universali sunt consensu constituta, se et non illa destruit, quisquis presumit aut solvere quos religant, aut ligare quos solvunt. Quisquis ergo aliud sapit, anathema sit.

His itaque sanctissimi viri precipuique doctoris verbis diligenter declaratis prudentiam tuam caritatis affectu commonendam censuimus, ut clausulam, quam in illa laude subiungitis: «Sanctus Deus, sanctus fortis, sanctus immortalis», istam videlicet: «Qui crucifixus es pro nobis», quoniam nulla orientalium preter vestram sed nec sancta Romana habet ecclesiae, vos totius scandali occasionem pravique intellectus suspicionem vitantes superaddere de cetero omittatis. Si enim vas electionis beatissimus Paulus de sumendis cibis melius sibi esse non manducare neque bibere, quam ut frater scandalizaretur asseruit, considerat edebetis, quam grave

et periculosum sit, ubi saniori intellectu vitari potest, fratribus de fide scandalum generare. Quapropter fraternitas tua ecclesiae, cuius sibi cura commissa est, tenendum putet et credat sufficere, quod catholica in orbem terrarum diffusa ecclesia Spiritu sancto illustrante edocta sentire cognoscitur et tenere declaratur.

De reliquo quia cognovimus ecclesiam vestram azima sacrificare et ob hoc a Grecis dumtaxat imperitis quasi de heresi reprehendi, nolumus vos de temeraria garrullitate illorum multum mirari, sed nec ab instituto desistere, scientes eorum procacitatem non modo vobis hanc velut calumniam obicere, verum etiam simili de causa, graviore vero iniuria hucusque contra sanctam R. ecclesiam insurgere, quae, per beatum Petrum quasi quodam privilegio ab ipsis fidei primordiis a sanctis patribus omnium mater ecclesiarum astringitur et ita usque in finem semper habebitur. In qua nullus aliquando haereticus praefuisse dinoscitur nec umquam preficiendum presertim Domino promittente confidimus; ait enim dominus Iesus: «Ego pro te rogavi, Petre, ut non deficiat fides tua». Et illi quidem suum fermentatum commendantes reprehensionis in nos levissima verba contumaciter iaculari non desinunt. Nos vero azimum nostrum inexpugnabili secundum Deum ratione defendentes ipsorum fermentatum nec vituperamus nec reprobamus sequentes apostolum dicentem mundis esse omnia munda. Sed ad detegendam ac contempnendam Grecorum temeritatem nunc ista sufficiant.

Dilectioni vero tue iterum inculcando mandamus, ut de suprascriptis et de aliis, quae ad fidem pertinere cernuntur, qualiter teneas, per memoratum presbyterum aut per alium idoneum nuntium tuas ad nos litteras mittere studeas. Insuper etiam, licet sollertiam tuam bene doctam credamus, ex debito tamen eam caritatis affectu paucis monemus, quatinus districti examinis diem semper prae oculis habens commissae sibi sollicitudinis sarcinam cogitet et, quanto illum sine dilatione celeriter approximare considerat, tanto de reddenda pecuniae ratione propensius vigilare non negligat, quo severus foenerator idemque rigidus arbiter non de male infosso talento quid deputet poenis inveniat, sed de multiplicato lucro arridens vos ad fructum beate retributionis percipiendum invitet.

OMNIPOTENS DEUS, CUIUS EST quicquid recte sapimus sentimus et credimus, ipse mentem tuae fraternitatis uberius illuminando per sani intellectus tramitem dirigat et te in concordia fidelium unitate conservans ita gubernet atque custodiat, ut et subiectos tibi populos efficaciter de divina scientia possis instruere et cum ipsis sempiternam gloriam ingredi, pro eis vero valeas premia summa percipere. [D]ATUM VIII. IDUS IUNI.

II

GREGORIUS** episcopus servus servorum Dei fratri et coepiscopo Beneventano R(offred) salutem et apostolicam benedictionem.

Fraternitati tuae notum facimus presentium latorem Iohannem presbyterum, virum quidem sicut ex professione sua cognovimus orthodoxum, nobis ex parte Simandensi archiepiscopi Armenii conquestum esse super quodam nefario, quem nos ex ore suo convictum hereticum adiudicavimus, quod is ob hanc impietatem de Armenia expulsus gravem contra Armeniam eiusdem heresis gignat Latinae apostolicae catholicaeque ecclesiae suspicionem, immo vero iudicium. Unde nos illius ecclesiae, Armeniorum scilicet, fidem, sicut ex huius verbis didicimus, comprobantes dilectioni tuae monendo precipimus, ut prefatum hereticum, qui manus nostras iudicium suae perfidiae formidans suffugit, diligenter exquiras et sollerter examines. Si igitur illum respuisse et ad catholicam fidem redisse intelligentiae tuae constiterit, sane doctrinae edoctum et confirmatum ac in nullo Iesum dimittas incolumem; si vero nondum ad matris ecclesiae gremium et rectam fidem de sui erroris pravitate conversus est, ad sane doctrinae consilium per penitentiae tramitem eum reducere commonendo procures. Quodsi veris rationibus et saluberrimis monitis tuis diabolico spiritu induratus acquiescere et sinceris intellectibus fidei consentire noluerit, ne rabies illius ignaros latere et sic incautos valeat ledere, iubemus, ut eum facias perfidiae nota in aperto signari ac deinde ex toto archiepiscopatu tuo ipsum expulsum heresim eius cunctis detegendo ubique, quantum potes, ut apostatam et christianae unitatis inimicum non desinas persequi. Ut autem cum invenire reportumque citius possis agnoscere, nomen ipsius Macharum et loci, in quo moratur, Frigentum subiungimus. Hoc etiam tibi precipimus, ut iunctus religioso abbati Montis Casini cunctisque tuis coepiscopis prephati heretici causam discutias discussamque diffinias. Insuper ferum, quod nos sibi portare contradiximus, ulterius ferre interdicito, ne hac ypocrisi incautas mentes amplius decipiat. Pecuniam vero, quam tanta fraude acquisivit, nostro precepto sibi auferas pauperibusque distribuas.

** *Gregor VII. beauftragt den Erzbischof R(offred) von Benevent mit der Prüfung und Aburteilung eines ihm vom armenischen Erzbischof denunzierten Kelzers Macharus. R f. 191: liber VII <n. 28>. (1080).*

Editio Romana (1591), 3, 82 x, n. 28. Mansi, Conc., coll. 20, 310, n. 28. Migne, Patr. lat., 148, 570, n. 28. Jaffé, Bibl., 2, 421, n. 28. — Jaffé, Reg., 5171 (3895).

Résumé

GRIGORIS VKAYASER ET LES RELATIONS ENTRE LES ÉGLISES ARMÉNIENNE ET ROMAINE

P. BOGHOS ANANIAN

Selon l'opinion générale, les relations entre les Eglises arménienne et romaine ont commencé après l'arrivée des Croisades en Orient. L'Auteur nous prouve au contraire que ces relations ont précédé cette période. Tout d'abord l'immigration des Princes arméniens vers les terres byzantines, et puis l'exil du Catholicos Xac'ik à Tavalblour, où il mourut, contribuèrent au rapport entre l'Eglise arménienne et celle de Rome.

La fille du Roi Gagik de Kars, en 1066, réussit à obtenir de la part de l'Empereur l'autorisation à élire un nouveau Catholicos en la personne du fils de Grigor Magistros, Grigoris II. Le nouveau élu trouva la complaisance de l'Empereur et mit la condition de ne plus retourner en Orient. Elu à Dزامantaw ou Zamantos, il portera dorénavant le titre de cette ville.

L'Auteur examine les documents historiques qui relatent du voyage de Grigoris II à Rome ainsi que la lettre du Pape Grégoire VII adressée à Grigoris Archevêque de Synnada, considérée non authentique par les historiens modernes, tels que Ormanian et son école.

Les historiens arméniens qui parlent du voyage du Catholicos Grigoris à Rome sont: Matthieu d'Edesse, Kirakos de Ganjak, l'auteur de la vie de Nerses Shnorhali, et le plus ancien de tous, Nerses lui-même. Ce dernier, parlant de Grigoris affirme que celui-ci entreprit un pèlerinage à Jérusalem et puis à Rome aux tombeaux des Apôtres et une visite pastorale aux immigrés arméniens de Rome.

Selon l'Auteur, ce voyage a eu lieu en 1072/1073, avant l'élection du Pape Grégoire VII. Matthieu d'Edesse le note en 1074, date de la fin du voyage. Le voyage du Catholicos à Constantinople est daté en 1076/1077, dans le colophon datant de cette même année. Nous avons donc deux voyage séparés l'un de l'autre que les historiens confondent en un seul voyage. Le témoignage de Nerses Shnorhali est décisif.

L'Autre document est la lettre de Grégoire VII adressée à Grigoris Archevêque de Synnada. Cette lettre aussi est contestée par Ormanian et par d'autres auteurs, qui voient dans le titre de Synnada, un évêque grec. Selon l'Auteur, on doit trouver la solution de ce problème dans le contenu même de la lettre qui concerne les usages spéciaux de l'Eglise arménienne: la célébration de la messe sans le mélange de

l'eau dans le vin; la formule «Qui crucifixus es pro nobis» ajoutée au Trisagion, ce qui ne pouvait en aucun cas intéresser un évêque grec. D'ailleurs, le titre de Synnada a été confondu, si bien que le texte original publié dans les «Monumenta Historiae Germanicae», nous donne «Simandensi» qui s'approche beaucoup au nom Zamandos, la ville où a été élu le Catholicos Grigoris.

L'Auteur analyse la lettre du Pape qui approuve d'abord l'orthodoxie de la confession de foi du messenger du Catholicos arménien; il accepte aussi la demande du Catholicos de chasser de Rome l'évêque arménien Macaire, excommunié par le Catholicos et qui se rendit à Rome accusant l'Eglise arménienne. Le Pape s'intéresse personnellement à ce cas et il écrit une lettre à l'évêque de Benevento lui demandant de trouver l'évêque hérétique, de l'examiner, tâchant de le convertir et dans le cas contraire de le chasser comme hérétique.

Selon Tournebiz, l'acceptation de la part du Pape de chasser l'évêque hérétique, et cela sur la demande du Catholicos arménien, est une preuve de la communion entre les deux Eglises. En cette même lettre, le Pape met ses conditions, voulant s'assurer de l'orthodoxie de l'Eglise arménienne, demandant de réfuter certains usages considérés comme hérétiques et déjà énumérés plus haut par l'Auteur.

La lettre a été conignée au messenger du Catholicos, Hovhannes Vardapet. On doit penser que cette lettre fut remise à son destinataire, mais nous n'avons aucun document attestant une réponse au Pape de la part du Catholicos. Nous savons que rien n'a été changé par le Catholicos dans les usages et traditions de l'Eglise arménienne désapprouvés par le Pape, mais la communion entre les deux Eglises continua pendant bien deux siècles, sans que l'Eglise arménienne fut obligée à changer ses propres traditions et usages. Le fait d'ajouter de l'eau au vin dans le calice durant la messe est un usage tardif qui commence au XIVe siècle et c'est plus tard encore que nous avons la suppression de l'expression «Qui crucifixus es pro nobis» dans le Trisagion.

L'Auteur conclut que les relations entre l'Eglise arménienne et romaine commencent bien avant l'arrivée des Croisades en Orient, par la visite de Grigoris Catholicos à Rome comme pèlerin aux tombeaux des Apôtres, en 1072/1073, et plus tard, par l'envoi de son messenger au Pape Grégoire VII, qui le reçoit avec bienveillance et affirme l'orthodoxie de la confession de foi de ce messenger. Cet accueil chaleureux et sincère, confirme la communion entre les deux Eglises, sans que cette communion soit exigée ni de l'une que de l'autre part.